מעלות המדות — יז; מעלת התשובה

בני, בואו ואלמדכם מעלת התשובה. דעו בני כי מעלת התשובה מעלה גדולה עד מאוד, ומתוך חשיבותה קדמה הקדוש ברוך הוא לבריאת העולם, כענין שנאמר בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל, וכתיב בתריה תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. ולא עוד אלא שמגעת עד כסא הכבוד, כענין שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך וגומר. ואמרו חכמים ז"ל גדולה כוחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בליבו לעשות תשובה, מיד היא עולה למעלה, ולא תאמר עד עשרה מילין או עד עשרים או עד מאה מילין, אלא עד מהלך ת"ק שנה. ולא עד רקיע הראשון ולא עד רקיע השני, אלא עד שהיא עולה ועומדת לפני כסא הכבוד, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך וגומר. ולא עוד אלא שהתשובה מקרבת את הגאולה שכך אמרו חכמים ז"ל מתוך חמשה דברים ישראל נגאלין, מתוך צרה, ומתוך קץ, ומתוך תשובה, ומתוך רחמים, ובזכות האבות. מתוך צרה דכתיב בצר לך ומצאוך את כל הדברים האלה וגומר. ומתוך קץ דכתיב באחרית הימים, ומתוך תשובה דכתיב ושבת עד ה' אלהיך, ומתוך רחמים דכתיב כי אל רחום ה' אלהיך, ובזכות האבות דכתיב ולא ישכח את ברית אבותיך. והתשובה גורמת לרחמים ולזכות האבות כענין שנאמר ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ומיד כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך.

בני, בואו וראו כמה חביבה התשובה לפני המקום, שאם עושה האדם תשובה הקדוש ברוך הוא מבטל דבריו בשבילו, צא ולמד ממה שכתוב בתורה, כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר, וכתב לה ספר כריתות וגומר. וכתוב ושנאה האיש האחרון וגומר, וכתיב לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה אחרי אשר הטמאה. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אף על פי שעזבו אותו, ועבדו לאחר אומר להן עשו תשובה ובואו אצלי ואני מקבל אתכם. שכן פירש על ידי ירמיה שנאמר לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד, הלא חנוף תחנף הארץ ההיא, ואת זנית רעים רבים, ושוב אלי נאום ה'. בואו ואני אקבל אותכם בתשובה. ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא נשבע לקבל שבים, שנאמר חי אני נאום ה', אם אחפוץ במות הרשע, כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה.

גדולה היא התשובה שהרי הקדוש ברוך הוא הכתיב בעצמו תשובה, כענין שנאמר הנני שב וגומר. משל לבן מלכים שהיה חולה, אמר לו הרופא אם יאכל מן החפץ הזה הוא מתרפא, והיה הבן מתיירא לאוכלו. אמר לו אביו, תדע שאינו מזיקך הריני אוכל ממנו תחילה. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל מתביישין אתם לעשות הנני שב ראשון שנאמר הנני שב וגומר. ומה הקדוש ברוך הוא יתברך שאין בו לא חטא ולא סירחון הכתיב בעצמו תשובה ואמר הנני שב. בני אדם שהן מגועלין ומטונפין בחטאים ועוונות על אחת כמה וכמה שצריכין לעשות תשובה, ולהתוודות על פשעיהן.

גדולה היא התשובה שאפילו אם היה רשע גמור כל ימיו, ועשה תשובה שלימה בסוף ימיו, אין הקדוש ברוך הוא מזכיר לו כלום מעוונותיו אשר עשה מתחילה, שנאמר לא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב. ולא עוד אלא שהתשובה גדולה יותר מן הקרבנות, שנאמר הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אלים.

בני, בואו וראו כמה גדולה כוחה של תשובה, שכן מלך בשר ודם כותב הפסק דין שלו, ומחליפו בממון הרבה. והקדוש ברוך הוא כותב הפסק דין שלו, ומחליפו בדבר קל, ואי זה דבר קל, כמו שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' וגומר. מה כתיב למעלה מן הענין, צרור עון אפרים וגומר, תאשם שומרון כי מרתה באלהיה, ואחר כל זה אמר עשו תשובה ואני מחליף את כולן, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך, ואמרו חכמים ז"ל באגדה ז"ל כל הנביאים קוראין לישראל בתשובה אבל לא כהושע, ירמיה אמר אם תשוב ישראל אלי תשוב. וישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו, ואינן מלמדין ישראל מה לומר בתשובתם לפני המקום. אבל הושע אמר עשו תשובה, ומלמדם מה יפייסו על עצמן, שובה ישראל עד ה' אלהיך וגומר. קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו. ועוד אמרו כל הנביאים שהכו את ישראל הכום בנפילה. ירמיה אמר לכן יהיה דרכם להם חושך וחלקלקות ידחו ונפלו בה. וכן עמוס אמר נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל. אבל הושע לא עשאה אלא מתקלת, שנאמר כי כשלת בעוונך.

אוי להן לרשעים שמתים בלא תשובה שהן מאבדין סברן ותקוותם מחיי העולם הבא, שהמלאכים המסורין לו לאדם בעולם הזה, כותבין בכל יום ויום את מעשיו והכל צפוי לפני המקום והכל חתום, אם יצדיק אדם כותבין צדקתו, ואם הרשיע אדם כותבין רשעתו. לפיכך כשבא הצדיק להיפטר מן העולם, המלאכים מקדימין ומקלסין לפניו, יבוא שלום ינוח על משכבו. ואם מת אדם רשע שלא עשה תשובה, הקדוש ברוך הוא אומר לו תיפח רוחך כמה קראתי לך שתעשה תשובה ולא עשית. ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש. אומרים הפיקחין הואיל וכך הוא מקוה לשבים לכו ונשובה אל ה', כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו. ואמרו חכמים ז"ל גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם כולו, שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו. מהם לא נאמר אלא ממנו.

ואמרו חכמים ז"ל היכי דמי בעל תשובה, כגון שבא דבר עבירה לידו פעם ראשונה ושנייה באותו הפרק ובאותה אשה שנכשל בה כבר, ובאותו מקום, והיה יכול לעבור עבירה עמה, ופרש ולא עבר, הרי זה בעל תשובה גמורה. וכן אם גנב או אנס ממון מאחרים והחזירו שלא מחמת יראת אדם, אלא מיראת האל הרי זה בעל תשובה גמור.

בני, בואו וראו כמה גודלה כוחה של תשובה, שאפילו אילו היה האדם רשע גמור, ונתחתם גזר דינו לרעה, ואחר כך עשה תשובה מעכבת הפורענות מלבוא עליו מהרה. שכך אמרו חכמים ז"ל תשובת מוחלטין והן רשעים גמורין מוחלטין ברשען, מעכבת הפרוענות מלבוא עליהן. בני, השתדלו לעשות תשובה קודם ביאת הפורעניות והצרות, כי אם ישוב האדם לבוראו אחר ביאת הצרות והפגעים רעים, איננה תשובה שלימה, ושמא לא יקבל הבורא תשובתכם, אף על פי שהוא ארך אפים ומלא רחמים, אמנם התשובה השלימה היא כשאדם יודע בעצמו שחטא לבוראו יתחרט חרטה גמורה על העבירות שעשה, ויעזוב דרכי חטאיו ואל ישנה עליהם, ויבקש עליהם מחילה לפני בוראו וייטיב מפעליו קודם שיבואו עליו הצרות והפגעים רעים, שכך אמרו חכמים ז"ל תשובה ומעשים טובים כתריס לפני הפורענות.

בני, אל תתרשלו מלשוב בתשובה שלימה לבוראכם, ואל תאמרו למחר או למחרתיים נשוב בתשובה לפניו, שמא תמותו היום או למחר בלא תשובה. שכך אמרו חכמים ז"ל שוב יום אחד לפני מיתתך, וכי יודע אדם באי זה יום ימות שישוב יום אחד קודם מיתתו, אלא ישוב היום שמא ימות למחר, ישוב למחר שמא ימות למחרתיים, ונמצא כל ימות האדם בתשובה. ואם חטא אדם ועשה עבירות בין קלות בין חמורות, בין שוגג בין מזיד, אל יתייאש ויאמר כבר אבד סברי ותוחלתי מה', ונדחיתי מחיי העולם הבא, ושוב לא יקבל המקום תשובתי. אל יאמר אדם כן, אלא ישתדל לעשות תשובה וישוב לפני בוראו וייכנע לפניו, ויתחרט על עוונותיו. והקדוש ברוך הוא ימחול לו על כל עוונותיו. שכן מצינו בדוד מלך ישראל עליו השלום שחטא ושב והתודה ומחל לו הקדוש ברוך הוא על אותו עון.

וכן מצינו באנשי נינוה שעלתה רעתם לפני המקום ונתחתם גזר דינן לרעה, וכיון ששבו בתשובה שלימה לפני הבורא, קרע גזר דינן ומחל להן. כענין שנאמר וירא אלהים כי שבו מדרכם הרעה וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות להם ולא עשה. ואמרו חכמים ז"ל באגדה ז"ל כי הנה רחקיך יאבדו וגומר, כלומר מי שמתרחק מן הקדוש ברוך הוא מלעשות תשובה אבד מן העולם, ואני קרבת אלהים לי טוב, שכל מי שמתקרב לאל, אשריו. תדע שכן הוא, יתרו על ידי שנתקרב להקדוש ברוך הוא זכה להורות למשה עליו השלום שנאמר ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל וגומר.

בני, בואו ואודיעכם מקצת מן הדברים הנועלים דלתי התשובה, ואילו הן מי שמסכים בליבו לעשות ולא נכשל בה במקרה, אבל מסכים בליבו לעשות העבירה ומחזר לעשותה בכל יכולתו. והמעמיד עליה ומתאחר מלהניחה. ומי שמחשב בליבו לשוב בתשובה לסוף ימיו ובין כך ובין כך משלים כל תאוותיו הבהמיות וסבור לרמות את יוצרו. ועל זה אמרו חכמים ז"ל כל האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. וכן מי ששב בתשובה ממקצת חטאין ונתחרט עליהן ומתמיד על קצתם ולא עשה מהם תשובה. כי בהתמדתו על מקצת העבירות שעשה אפשר שישנה גם על שאר העבירות ששב מהן בתשובה, כל אילו נעולין דלתי התשובה.

בני, אם עברתם על עבירה קלה שבקלות, אל תתמידו עליה, כי ההתמדה על העבירה מורה על חילול השם ועל ביזוי מצותיו וביטול דבריו, והוא הנקרא מזיד, ועליו נאמר והנפש אשר תעשה ביד רמה. ולא עוד אלא שההתמדה על העבירה אפילו אם היא קטנה הולכת ומתגדלת בהתמדתו עליה, כמו שאמרו חכמים ז"ל יצר הרע, בתחילה דומה לחוט של כוכיא, ולבסוף דומה לעבות עגלה, שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. ואמר חכם אחד, אין קטנה בעבירות עם ההתמדה, ולא גדולה בהם עם בקשת המחילה. כלומר אם עבר אדם אפילו הקטנה שבעבירות ומתמיד עליה, אינה נחשבת קטנה אלא גדולה. ואפילו אם עבר אדם גדולה שבעבירות, ומבקש אדם מחילה עליה בכל ליבו ומתחרט עליה ושב לפני המקום, אינה נחשבת גדולה, אלא קטנה, והקדוש ברוך הוא מוחל לו עליה.

ומה היא התשובה ובאי זה ענין ישוב האדם לבוראו, אחר שידע האדם שחטא ויודע גנות מעשיו וחרפתם, יהא מתגבר על יצרו ונלחם עליו, וישתדל להכניע תאוותו ולהכריח נפשו להסירה מתאוות הבהמיות והבלי העולם הזה, ויחשב בעצמו מתיקות העבירה לפי שעה, כנגד מרירותה ואבדן נפשו מחיי העולם הבא. ויתמיד לחשב בעצמו על העבירות שעשה ויהיו נגד עיניו תמיד, כענין שנאמר כי פשעיי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד, ויהיה ירא מבוראו ויבוש ממנו ויחשב בעצמו נגד מי המרה, ויתחרט על עוונותיו ולא ישנה עליהם, ויבקש עליהם מחילה מאת הבורא כל ימי חייו כדי שיקבלנו, וימחול לו הקדוש ברוך הוא על כל עוונותיו.

וצריך לו לבעל תשובה לידע גנות מעשיו וחרפתם על הבירור, כי אם יסתפק לו בהם, אי אפשר לו להתחרט עליהם חרטה גמורה. וכן צריך לו לידע שאם לא ישוב בתשובה שלימה מחטאיו לפני המקום, ואינו מתודה עליהן, שהקדוש ברוך הוא נפרע ממנו על מעשיו הרעים. ועוד צריך לו לידע שהקדוש ברוך הוא מבין ויודע כל מעשיו נסתריו ונגליו, וכל מעשיו נכתבין ונחתמין בספר, ואין דבר נעלם ממנו, ואין שכחה לפני כסא כבודו, כענין שנאמר ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו. ואם השב בתשובה לא יתן אל ליבו את הדבר הזה, אי אפשר לו לשוב בתשובה שלימה לפני הבורא.

ודעו לכם בני כי התשובה רפואה על החטאים והעוונות כאשר התחבושת ושאר מיני הרפואות רפואה אל הנגעים והמכות. ולא עוד אלא שבתשובה יהיה האדם אהוב לבוראו תחת אשר היה הקדוש ברוך הוא שונאו בלכתו אחר תאות ליבו ואחר מראה עיניו ואחר יצרו, שכן מצינו שהרשעים נקראין שונאי המקום, כענין שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, וכן הוא אומר הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט.

וצריך לו לבעל תשובה להתחזק בעצמו למנוע עצמו מן העבירות אשר היה רגיל בהן, ויסכים בליבו לסור מהם לגמרי בכל ליבו ובכל נפשו, ואל יחזור עליהן כלל, כענין שנאמר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה. ועוד צריך לו לבעל תשובה לילך בהכנעה ובשפלות לפני המקום ולפני הבריות, שאם היה רגיל לילך בקומה זקופה ישפיל עצמו וייכנע ויסתכל למטה במקום שנברא ממנו ושם עתיד לחזור בסופו, כענין שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב.

וכן אם היה רגיל ללבוש בלבושים נאים ותכשיטים הדורים, ישנה מלבושיו ותכשיטיו כדי שישבר ליבו לאביו שבשמים, שכך אמרו חכמים ז"ל אם ראה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ותעטף שחורים ויעשה מה שליבו חפץ, כלומר מכיון שרואה בעצמו שינוי המלבושים וזילזולם יהרהר בליבו ויתאוה לעשות מעשים טובים על כל פנים. וכן אם היה רגיל בתפנוקים ובמעדנים ובמאכלים ערבים יפחות מהן ויסגף עצמו בתענית מפני שהתענית משבר לב האדם למקום ומכניע את יצרו. וכן אם היה רגיל לעמוד בעזות מצח ולהיות עז פנים ולדבר גדולות, ירגיל עצמו למידת הענוה ולדבר רכות ויעשה עצמו כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה. וכן אם היה רגיל להכות לאנשים ירגיל בעצמו שאם יכו אותו אחרים שיסבול מהם ולא יתנקם. ויבכה ויצעק ויתחנן לבוראו שימחול לו על כל עוונותיו שחטא, ויוכיח נפשו ויכלימנה על שגברו עליה התאוות הבהמיות ולא גברה עליהן.

וצריך לו לבעל תשובה לפרוש את עצמו ולהיזהר מכל מה שהזהירנו הבורא עליהן ולהתרחק מהן בתכלית ההרחקה, גם צריך לו לפרוש את עצמו מן הדברים המסופקים אם אסורין או מותרין, כדי שלא יתקרב אל האיסור כלל. וצריך לו למנוע עצמו מן העבירות מאהבת האל ומיראתו, לא מיראת בני אדם ולא כדי שלא יבוא לידי בושה וגנות בפני הבריות, כי אם הכל מאהבת האל ומיראתו. וכשם שיש לו לבעל תשובה למנוע עצמו מן העבירות, כך צריך לו להתעסק בכל המצות ולחזר עליהן לעשותן כענין שנאמר סור מרע ועשה טוב. ועוד צריך לו לבעל תשובה שיתודה על עוונותיו וירבו בעיניו פשעיו ויגדלו חטאיו בליבו, כענין שנאמר כי רבו פשעינו נגדך וחטאתינו ענתה בנו.

וצריך לו לפרש בפיו לפני המקום העבירות שעשה שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב, ועוד צריך שיתן אל ליבו תמיד יום המיתה וקצף הבורא עליו בעבור עוונותיו שקדם, כענין שנאמר ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו. ועוד צריך לו לבעל תשובה שאם גנב או גזל או עשק ממון חבירו, שיחזירנו לו, כענין שנאמר אם און בידך הרחיקהו, ואל תשכן באוהליך עוולה. כי תשא פניך ממום והיית מוצק ולא תירא. וכן אם הכה את חבירו או הונהו בדברים ישתדל לפייסו עד שירצהו, ואם אינו מתרצה לו ירבה עליו ריעים, כענין שנאמר עשה זאת איפוא בני והינצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב רעך. וצריך לו לבעל תשובה למחול לכל אדם שחטא ושסרח לו, כדי שימחול לו הקדוש ברוך הוא על כל עוונותיו.

ומדרכי התשובה הגמורה שימעטו בעיניו כל המצות וכל החסדים וכל הצדקות שעשה, ויחשב בליבו שלא עשה מהם כטיפה מן הים לפי חייובו בהם, ואם באין עליו ייסורין וחלאים יקבלם מאהבה, ויצדיק עליו את הדין, ויחשב בעצמו שלא נגבה מחובותיו אחד מני אלף והרבה ייסורין יותר מאילו היו ראויין לבוא עליו לפי רוב עוונותיו.

לכן בני, דפקו תמיד בשערי התשובה בבכי ובדמעה, שכל מי שרוצה להתקרב אל האלהים, אין מי שמונע אותו מלהתקרב אליו, אבל הקדוש ברוך הוא בעצמו פותח לו דרך הטובה והישרה, ומסקל לפניו המסילה ומסייעו במעשה עבודתו, ומורה אותו הדרך הטובה בחסדו וטובו, כענין שנאמר טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ואומר ובקשתם משם את ה' אלהיכם ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, וכן הוא אומר קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת. ואמרו חכמים ז"ל בא ליטהר מסייעין אותו.

ואלהינו ברחמיו ישיבנו בתשובה שלימה לפניו למען חסדיו הרבים.